

## MADANIYATNING GLOBALLASHUVI TUSHUNCHASI, MAZMUN – MOHIYATI

**Daminov Nabijon Abduolimovich**

*Navoiy innovatsiyalar universiteti*

*“Ijtimoiy–gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti*

**Abstract:** This article reveals that the globalization process is not limited to the economic and political sphere, but also covers the socio-cultural sphere, and that, in a nutshell, the expansion of a person's worldview, the increase in opportunities for knowing the world create conditions for improving the quality of intellectual development, enriching cultural exchanges, establishing effective interaction between people, and freely developing human creative potential.

**Keywords:** Globalization, education, modernization, multimedia, film products, socio-cultural, platform of cultures, pluralism, democracy.

**Аннотация:** В данной статье показано, что процесс глобализации не ограничивается экономической и политической сферой, но также охватывает социально-культурную сферу, и что, вкратце, расширение мировоззрения человека, увеличение возможностей познания мира создают условия для повышения качества интеллектуального развития, обогащения культурного обмена, установления эффективного взаимодействия между людьми и свободного развития человеческого творческого потенциала.

**Ключевые слова:** Глобализация, образование, модернизация, мультимедиа, кинопродукция, социально-культурная сфера, платформа культур, плюрализм, демократия.

### **Kirish**

Globallashuv milliy iqtisodlarning yagona, umumjahon tizimiga birikuvi, kapitalning engil ko‘chishi, dunyoning yangi axborot ochiqligi, texnologik inqilob, sanoati rivojlangan mamlakatlarning tovar va kapital harakatining liberallashuviga tarafdorligiga, kommunikatsion yaqinlashuvga, jahon ilmiy inqilobiga, baynalmilal ta’limga asoslanadi.

Amaliy jihatdan globallashuv, avvalambor, milliy iqtisodlar o‘rtasidagi to‘siqlarning kamayganini anglatadi. Globallashuv davlat kuchlari bilan emas, balki bozor bilan beogonlashadigan jarayondir. Globallashuv hayotning gomogenlashuvini angatadi: globallashuv sharoitida narxlarning, mahsulotlarning, sog‘liqni saqlash tizimi darajasi va sifatining, daromadlar darajasining, bankdagi foizlar miqdorining jahon darajasiga tenglashuvi, tekislashuvi tendensiyasi kuzatiladi. Jahon iqtisodiyotida o‘zaro bog‘liqlik kuchayibgina qolmay, balki u yaxlit bir tizimga aylanadi. Bozor munosabatlari esa, o‘z navbatida, madaniy taqiqlarni emiradi,

samarasizlikni shafqatsizlarcha jazolaydi. Ta’lim olish, infratuzilmani rivojlantirish, informatika, mikroelektronika, biotexnologiyalar, telekommunikatsiyalar, kosmik texnika, kompyuterlar, umuman olganda, innovatsiyalar, modernizatsiya bilan bog‘liq sohalarda jahon bozorida raqibbardosh o‘rinlarni egallash XXI asrda barcha intilishlarning markazidan o‘rin egallaydi.

Globallashayotgan iqtisodiyot uchun muayyan andozalar, me’yorlar va talablardan tashqari, muloqotning yagona vositasi ham talab etiladi. Boshqacha aytganda, globallashayotgan jamiyat umumjan tilini talab etadi. Garchi BMT tomonidan besh til – ingliz, fransuz, ispan, rus va xitoy tillari xalqaro tillar sifatida tan olingan bo‘lsa-da, oxirgi 30 yil ichida aynan ingliz tili jadal sur‘atlarda yoyila boshladi. Bu til xalqaro muloqotning universal tiliga aylanib, umumjahon tili maqomini olishga da’vo qilmoqda. Bu holat nafaqat ushbu tilda gaplashadigan mamlakatlarning siyosiy va harbiy qudratini yuksaltirishga xizmat qildi, balki ingliz tilida yaratilgan reklama, multimedia vositalari, kino mahsulotlari, ommaviy axborot vositalarining ham ta’sirchanligini bemisl oshirdi.

Demak, globallashuv jarayonining amal qilish iqtisodiy va siyosiy makon bilan cheklanmasdan, sotsio – madaniy sohani ham qamrab olmoqda. Bir qarashda, shaxs dunyoqarashining kengayishi, dunyoni bilish imkoniyatlarining ortishi intellektual rivojlanish sifatining yaxshilanishiga, madaniy ayriboshlashning boyishiga, insonlarning samarali o‘zaro ta’sirini yo‘lga qo‘yishga, insonning ijodiy salohiyatini erkin rivojlantirishga shart – sharoit tug‘dirmoqda. Biroq ilg‘or kommunikatsiya vositalari tufayli madaniy va axborot ayriboshlashning jadalligi saqlab qolishga urinishlar samaradorligini pasaytirib yubormoqda. Madaniy sohadagi globallashuv masalasi tahliliga o‘tishdan avval, sotsiolog olim I. Vallersteynning quyidagi fikrini keltirish o‘rinlidir: “Madaniyat doimo kuchlilarning quroli bo‘lgan” [1].

Hozirgi kunda aholining barcha tabaqalari globallashuv jarayonlarning girdobiga tortilmoqda. Nafaqat g‘oyalar va sanoat mahsulotlari, balki musiqiy didlar va kinofilmlar ham globallashuv domiga tortilmoqda. Globallashuv tufayli xalqlar yaqinlashmoqda, kiyim – kechak, taomlar, odatlar, ko‘ngilochar tomoshalar, mehnat jarayonlaridagi o‘xshashlik ortib bormoqda, barcha uchun tushunarli til paydo bo‘ldi. Umumiy qadriyatlar quvvatlanganligi bois insonlar o‘zaro yaqinlashdilar. “Biz” va “ular” o‘rtasidagi ajratuvchi chiziqlar tobora yo‘qolib boryapti. Fan va texnika sohasidagi o‘zgarishlar tufayli biz odatlangan dunyo o‘zgarmoque.

Avval yuz bergan ilmiy – texnikaviy inqloblardan farqli o‘laroq, nafaqat moddiy ishlab chiqarish, balki inson ongi ham axborot inqlobining ta’sir ob’ektiga aylangan. Har bir insonga etib borayotgan axborot uning dunyo haqidagi, jamiyat haqidagi va o‘zi haqidagi tasavvurlarini o‘zgartirmoque. Bundan tashqari, individual, guruhviy jamoaviy ongni shakllantirish mexnaizmlarining o‘zi ham o‘zgaryapti.

Bundan tashqari, muloqot vositalarining rivoji bilan manipulasiya texnologiyalarining yangi avlodi shakllandi va ular yordamida butun dunyo aholisining ongiga ta'sir qilish imkoniyati paydo bo'ldi. Mazkur texnologiyalar “high-hume” nomini oldi va yuqori daromad keltiradigan sohaga aylandi. Internet virtual voqelikning shakllanishi uchun shart – sharoit yaratdi, undan foydalanuvchilarning fe'l – atvorini o'zgartirdi hamda yangi shakldagi madaniyat – kibermadaniyatning yaralishiga zamin hozirladi. Natijada, real voqelikdan uzoqlashish yuz bermoqda. Insoniyat taraqqiyotiga “high – hume” texnologiyalari tahdid solayotgan xavf ham ana shunda. Jumladan, odamzod real voqelikni aynan o'xshash, idrok etish qobiliyatidan mahrum etilmoqda, chunki insoniyat in'ikos ettirilgan voqelikni qabul qilmoqda. Bundan tashqari, jamoaviy ongga ta'sir ko'rsatish “sotsial narkotik” alomatlarini kasb etmoqda va giyohvandlikning oqibatlariga o'xshash natijalar keltirib chiqarish xavfi tug'ilmoqda.

R. Robertson globallashuv jarayonida madaniy omillarning roliga urg'u beradi. Globallashuv deganda u dunyoda o'zaro bog'liqlikning kuchayishini hamda dunyoning yaxlit ekanini anglashning keng yoyilishini tushunadi[2]. Shunday qilib, R. Robertsonning nazariyasida, bir tomondan, dunyoning turli hududlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning kengayish jarayoni ajratib ko'rsatilsa, boshqa tomondan, bu jarayonning kishilar ongida in'ikos etishi ifodalanadi. Globallashuv jarayonini R. Robertson madaniyatlar plyuralizmi nuqtai nazaridan o'rganadi. Uning fikricha, “Globallashuv biror ijtimoiy institut yoki madaniy ramzlarning universal yoyilishini anglatmaydi. Har qanday mahalliy madaniyat globallashuv jarayonlariga turlicha munosabatda bo'ladi”[3].

R. Robertsonning nazariyasida alohida guruhlarining madaniy o'ziga xosligi e'tiborga olinadi va globallashuv jarayonlarida madaniyatning muayyan darajada avtonomligi ta'kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, globallashuv G'arb madaniyati tomonidan butun madaniy xilma – xillikning yutib yuborilishi jarayoni bo'lmay, madaniyatlar javob berishi kerak bo'lgan o'ziga xos chaqiriq sifatida talqin qilinadi. Robertsonning tafakkur borsaidagi mulohazalari ham e'tiborga molik. Avval ta'kidlaganmizdek, odatda, globallashuv haqida gap ketganda olimlar iqtisodiyotdagi o'zgarishlar haqida gapiradilar. Robertson esa globallashuvning odamlar tomonidan idrok etilishiga e'tibor qaratadi hamda tafakkurdagi bu o'zgarishlar ham globallashuv jarayonlarining bir qismi ekanini uqtiradi.

Ingliz sotsiologi B. Uilson globallashuvning asosiy oqibatini insonlar o'rtasidagi an'anaviy aloqalarning o'zgarganida ko'radi. Agar ilgari insonlararo munosabatlar mahalliy hamjamiyatlar doirasi cheklangan bo'lsa, hozirda ular global miqyosga ega bo'lib, ko'p sonlilik, shaxssizlik va funksionallik kasb etgan. Natijada, ilgari shaxslararo muloqot doirasida amalga oshiriladigan avloddan avlodga yuksak axloqiy qadriyatlarni uzatish mexanizmiga ham putur etmoqda. Insonlar o'z xatti –

harakatida endilikda bu qadriyatlarga amal qilmay, mavjud vaziyat ular oldiga ko'ndalang qo'ygan amaliy foydali vaziflarga amal qilmoqdalar.

Uilsonga ko'ra, qadriyatlarning bunday tanazzulga uchrashi globallashuv bilan to'g'ridan – to'g'ri bog'liq bo'lib, postmodern davrining boshlanganidan darak beradi[4].

M. Uotersning fikricha, “Globallashuv “ijtimoiy jarayon bo'lib, bu jarayon davomida ijtimoiy va madaniy taraqqiyotning geografik omiliga bog'liqligi kamayadi va bu holat insonlar tomonidan anglanadi”[5]. Demak, globallashuv sharoitida kapital, g'oyalar, madaniyatlar, qiyofalarning global oqimi yo'lidagi milliy chegaralar shaffof bo'lib bormoqda.

Globallashuvga ishonch, uning insoniyatga bergan rohatbaxsh mevalari haqida to'xtalib, globallashuv maddohlari kommunikatsion texnologiyalarning yutuqlaridan sarmast bo'lmoqdalar. “Global dunyo madaniyatlar va turmush tarzlari plyuralizmga muhtoj sezmaydi. Bunda xilma – xillik dunyoni universallashtirish yo'lidagi to'siq bo'lib qoladi”[6] kabi da'volar bot-bot tilga olinmoqda. SHu tariqa gegemonist – globalistlar madaniy o'ziga xoslik, turmush tarzidagi xususiyatlar va milliy mentalitetning emirilishiga umid bog'laydilar hamda globallashayotgan dunyo mavjud voqelikning muayyan yagona andozasiga bo'ysunishga ishonadilar. Ularga ko'ra, davlatlar muayyan ilg'or andozaga taqlidan hayot kechirishi, eng ilg'or turmush tarzi, hayot me'yorlari va tamoyillarini mexanik tarzda o'zlashtirishlari lozim. Aynan shu sababga ko'ra, “Madaniyatning globallashuvi” haqida gap ketganida, G'arb madaniyatining jahondagi boshqa madaniyatlarga ustivor ta'siri nazarda tutiladigan bo'ldi.

Barcha yirik imperiyalar va ularga xizmat qilgan mafkuralarning tanazzuli shuni ko'rsatadiki, har qanday, ma'lum vaqtda hattoki muvaffaqiyatli ko'ringan andozaviy, barcha uchun maqbul tartib va turmush tarzini tiqishtirishga urinishlar, oxir-oqibat, mag'lubiyatga mahkum bo'ladi. Tarixning buyuk saboqlarini nazarga olmaganlarida XXI asrni “Amerika asri” deb nomlashga shoshiladi hamda o'zi bilmagan holda globallashuv g'oyasiga putur etkazadi.

SHu bois ayrim tadqiqotchilar dunyoning yagonaligi va yaxlitligi haqidagi g'oyani ilgari surishda, globallashuvni asosan ekologiya va iqtisodiyot sohasi bilan bog'laydilar. Siyosat va madaniyat sohalariga kelganda esa ularda ehtiyotkorlik kuzatilib, globallashuv bu sohalarda ham o'zini namoyon qilayotgan bo'lsa-da, xilma – xillik va farqlar bu sohalarning to'laqonli mavjud bo'lishi va rivojlanishining tamoyili ekanini uqtiradilar[7]. Shu nuqtai nazardan, siyosiy va madaniy hayotdagi xilma – xillikka tajovuzlarga javoban o'zini o'zi himoya qilish harakati (konservatizm, traditsionalizm, millatchilik, fundamentalizm qiyofasida) tug'iladi. Bu – globallashuvning tuzoqlaridan bo'lib, ularning xavfini e'tiborga olmaslik mumkin emas.

Tan olish kerak, dunyoning talaygina qismi amerikacha kitoblarni mutoala qiladi, Amerika televideniesini tomosha qiladi, amerikacha ustbosh kiyadi, gamburger tanovvul qiladi – bu hodisani amerikalik siyosatshunos S. Xantington “koka-kolonizatsiya” (mustamakachilik) deb ataydi. Amerikacha “madaniy imperializmga” ga ta’rif berar ekan, taniqli amerikalik tadqiqotchi R. Stil shunday yozadi: “ Sovet Ittifoqi emas, Amerika Qo’shma SHtatlari hamisha inqlobiy davlat bo’lgan. Biz ommaviy ko’ngilxushlik va o’zidan qoniqishga tayanadigan madaniyat yaratdik. Madaniy xabar – signallar Xollivud va “Makdonalds” orqali butun dunyoga yoyiladi va ular boshqa jamiyatlarning poydevorini qo’poradi. Oddiy istilochilardan farqli o’laroq biz boshqalarni qaram qilish bilan qanoatlanmaymiz, balki bizlarga taqlid qilishlarini qattiq turib talab qilamiz”[8].

Globallashuv, shak – shubhasiz, dunyoga yangicha jo’shqinlik, dinamizm baxsh etmoqda. Biroq dunyodagi eng katta muammo – globallashuv bilan g’arblashtirishning nisbati muammosidir. Masalan kengroq qaraydigan bo’lsak, Modernizatsiyaning mohiyati bilan bog’liq muammo ko’ndalang bo’ladi. Bu masalada ikki xil yondashuv shakllangan. Birinchi nuqtai nazar tarafdorlari A. Giddens, R. Robertson, M. Olbrou, U. Konnolining fikricha: “Globallashuv g’arblashtirishga qaragnada kengroq jarayon bo’lib, ko’p jihatdan modernizatsiyaga mos keladi. Sharqiy Osiyo mamlakatlari tajribasi jamiyat hayotining negizlariga g’arblashtirish daxl qilmagan holda jamiyatni modernizatsiyalash imkoniyatlari mavjudligini ko’rsatdi. Ularning tajribasi sanoatning taraqqiyotiga g’arblashtirishsiz ham erishish mumkinligini isbotlamoqda”[9].

Ikkinchi yondashuvga ko’ra, globallashuv G’arb modernizmining global darajada yoyilishi jarayoni, ya’ni kengaytirilgan g’arblashtirish jarayoni, G’arb kapitali va G’arb institutlarining yoyilishi jarayonidan boshqa narsa emas. S. Amin va L. Berton ana shunday fikrni ilgari suradilar. A. Kallinikos va qator boshqa tadqiqotchilar zamonaviy jarayonlarni G’arb imperializmining yangi bosqichi sifatida e’tirof etadi. N. Gleyzerning fikricha: “Globallashuv – jahon miqyosida G’arb tomonidan boshqariladigan axborotlar va ko’ngilochar vositalarning yoyilishidir. Bunday axborot qaerga tarqalgan bo’lsa, o’sha joylarning qadriyatlariga tegishlicha ta’sir ko’rsatadi”[10].

Achinarlisi shundaki, bunday qarashlar g’arbparastlik tabiatiga ega bo’lib, ularni ilgari surayotganlar globallashuvning g’arblashtirish nomi ostida amalga oshirilishi istagini bildirmoqda. Shu muammo bilan shug’ullangan olim va mutaxassislarning fikrlariga tayangan holda globallashuv jarayoni kechishining to’rt ssenariysi ajratib ko’rsatilmoqda. Birinchi ssenariyga ko’ra, global gomogenlashuv sodir bo’ladi, ya’ni g’arblashtirishni amalga oshirishda “madaniy imperializm” ta’sirida madaniy unifikatsiya yuz beradi. Barcha mamlakatlar g’arbona turmush tarzidan nusxa ko’chiradi, unga taqlid qiladi. Bir qutbli dunyo g’arbona

madaniyatning asosiy qadriyatlariga tayanib ish ko‘radigan jahon hukmati panohida amal qilishi bashorat qilinadi.

Ikkinchi ssenariyga ko‘ra, G‘arb madaniyati aynib, “madaniy axlotxona” yuzaga keladi. Atrofdagi madaniyatlar madaniy mahsulotlarni o‘ziga xos “elak”dan o‘tkazib, faqat eng past darajadagi mahsulotlarni (ommaviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladigan mahsulotlarni) iste’mol uchun olib qoladi. Bunday dunyo markazdan, mavjud tartibni qabul qilgan atrof mamlakatlardan hamda chekkaga uloqtirib tashlangan davlatlardan tashkil topadi.

Uchinchi ssenariyga ko‘ra, “rang – barang, qurama madaniyatlar” mavjud bo‘lib, dunyo o‘zini himoya qiladigan, biqiq, o‘zaro raqobat qiladigan va bir- biriga dushmanlik kayfiyatidagi madaniyatlardan tarkib topadi.

To‘rtinchi ssenariyga “Barchaning farovonligiga erishiladigan erkin va teng mamlakatlar dunyosi shakllanishini nazarda tutadi, bu davlatlar o‘rtasida faol madaniy ayriboshlash amalga oshiriladi, bu esa mahalliy va hududiy madaniyatlarning uyg‘onishiga turtki bo‘ladi”[11].

Tan olish kerak, globallashuv individualizm, hudbinlikning avj olishiga bevosita turtki bo‘lmaydi. Globallashuv tufayli vujudga keladigan vaziyat, ya’ni jamiyat sotsial tuzilishi va uning me’yoriy – qadriyatiy tizimlarning tobora o‘sib borayotgan o‘zgaruvchanligi va beqarorligi, madaniy o‘zgarishlar jadalligi, kishilar sotsial, professional, geografik mobilligining o‘sishi, mehnat faoliyatining yangi individuallashgan shakllari individualistik fe’l – atvorni rag‘batlantiradi. Aynan globallashuv jarayonlari ta’sirida shaxsning o‘z moddiy manfaatlarini qondirishga yo‘naltirilgan sotsial aloqalari hajmi ko‘payib, boy qadriyatiy – ma’naviy hamda hissiy mazmuniga ega barqaror munosabatlarning ahamiyati pasayadi.

Ko‘rinib turibdiki globallashuv hozircha milliy davlatlar suverenitetining zaiflashuvi va emirilishiga, ularning shikasta bo‘lishiga olib kelmoqda. Chunki mustamlakachilikni yangicha shaklda tiklashga urinishlar aynan globallashuv shiori ostida amalga oshirilmoqchi. Bunday neokolonializmning uch o‘zaro bog‘liq maqsadlari bor: dunyo ustidan gegemoniya, jahon resurslariga egalik qilish va jahon bozorlarida hukmronlik o‘rnatish. Global neokolonizm bir qator strategik vazifalarni ham o‘z ichiga oladi. Mustaqil davlatlar doirasidagi dezintegratsiya jarayonlarini rag‘batlantirish, ochiqlik shiori ostida ularning iqtisodiyotini izdan chiqarish va mamlakatlarning suverenitetini emirish kabi vazifalar shular jumlasidandir.

### **Xulosa**

Bugun biz bir tomondan globallashuv va ikkinchi tomondan milliylashishdek ziddiyatli jarayonlar avjga chiqqan davrda yashayapmiz. Bunday vaziyatda g‘arblashtirishning universallikka da’vo qilishdan voz kechib, o‘ziga ajratilgan madaniy makonda samarali faoliyat olib borish mavridi etdi. Buni birinchilardan bo‘lib G‘arb olimlarining o‘zlari ta’kidlayotgani e’tiborga molikdir. Masalan, 1984 yildayoq

Oksford universiteti professori Xedley Bullning “G‘arbga qarshi isyon” nomli fundamental kitobida mazlum xalqlarning bu galgi “global siyoni” o‘z asosi va maqsadiga ko‘ra batamom yangi ekani, noxush natijalarga olib kelishi va nihoyat, ushbu tarixiy dramaning asosiy ishtiroqchilari asosan musulmon davlatlari bo‘lishini bashorat qilganini eslaylik. Qolaversa, yirik olim va amaliyotchi S. Xantingtonning katta shov- shuvlarga sabab bo‘lgan “Sivilizatsiyalar to‘qnashuvi” asarida hamda germaniyalik professor Bassam Tibining “Fundamentizm tahdidi” va “Islom shariatida jinoyat huquqi va sivilizatsiyalar urushi” singari ilmiy ishlarida “o‘zga yurtlarda” avjga minayotgan madaniy – mafkuraviy va siyosiy jarayonlarga qandaydir “yovuzlik timsoli” sifatida qarash noxolislik ekanligini ta’kidlanib, islom dunyosiga “ma’rifiy nigoh tashlab” yondashish zarurligi to‘g‘risidagi fikrlar joy olgan.

Ushbu muammolar tadqiqotchisi shved sotsiologi U. Xannerz insoniyat quyidagi ssenariylar bo‘yicha rivojlanishi mumkinligi ta’kidlaydi: birinchidan, global madaniy gomogenlashuv ssenariysiga ko‘ra, dunyo G‘arb turmush tarzining nusxasiga aylandi; ikkinchidan, “chekka korrupsiya” ssenariysiga ko‘ra, atrofdagi jamiyatlar G‘arb madaniyatini qabul qila turib, uni o‘z turmush tarzlariga moslashtirib, buzadilar, natijada ham mahalliy, ham G‘arb madaniyatlarning tanazzuli yuz berdi. U. Xannerz madaniyatlar muloqotining ijobiy ssenariysini ham ilgari suradi: unga ko‘ra, barcha madaniyatlar sintetik tabiat kasb etadi, ya’ni tashqaridan olib kelingan global shakl bilan mahalliy mazmunini uyg‘unlashtiradilar.

#### **Foydalanilgan adabiyot va manbalar:**

1. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World System. Cambridge University Press, 1991, P. 193.
2. A. Azizxo‘jaev, N. Umarova, R. Qo‘chqarov. Globalshauv va axborotlashgan jamiyat muammolari. Risola. T.: “Akademiya” 2011 – B. 55.
3. A. Azizxo‘jaev, N. Umarova, R. Qo‘chqarov. Globalshauv va axborotlashgan jamiyat muammolari. Risola. T.: “Akademiya” 2011 – B. 56.
4. Grani globalizatsii: Trudnye voprosy sovremennogo razvitiya. – M.: Alpina Publisher, 2003, s. 331.
5. A. Azizxo‘jaev, N. Umarova, R. Qo‘chqarov. Globalshauv va axborotlashgan jamiyat muammolari. Risola. T.: “Akademiya” 2011 – B. 57.
6. A. Azizxo‘jaev, N. Umarova, R. Qo‘chqarov. Globalshauv va axborotlashgan jamiyat muammolari. Risola. T.: “Akademiya” 2011 – B. 57.
7. Grani globalizatsii: Trudnye voprosy sovremennogo razvitiya. – M.: Alpina Publisher, 2003, s. 382.
8. “Foreign Affairs”, May/Yune 2000. P. 121.
9. Utkin A.I. Mirovoy poryadok XXI veka. – M.: Izdatel Solovev; Algoritm, 2001, s.44.
10. Utkin A.I. Mirovoy poryadok XXI veka. M.: Izdatel Solovev; Algoritm, 2001, s.45.
11. S.L. Udovik. Globalizatsiya: semioticheskie podxody – M.: “Refl-buk”, K